

Арсен Ісаєв

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 1,
начальник науково-дослідницького сектору
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9982-0572>
bitishu300@gmail.com

УДК 347.23(477):336.74

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ГРОШІ

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено дослідженню окремих питань щодо права власності на гроші. Грошово-вартісний характер майнових відносин загалом і власності зокрема опосередковує актуальність питання про право власності на гроші. Проте тісний зв'язок цих феноменів не свідчить про відсутність наукової дискусії з приводу їх співвідношення.

Метою статті є з'ясування місця грошей у системі об'єктів права власності, визначення особливостей здійснення та захисту права власності на гроші. Постановлену мету може бути досягнуто за допомогою дослідження положень чинного законодавства, що визначає правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав, а також окремих положень Цивільного кодексу України, що присвячені регулюванню відносин власності.

Основні результати дослідження обумовлені розкриттям економіко-правової природи грошей, особливостями, що відображаються у специфіці набуття, припинення, здійснення та захисту права власності на гроші.

Під час дослідження зроблено такі висновки. Під грошима потрібно розуміти майнове благо, яке виконує економічні функції (міри вартості; засобу обігу; засобу платежу; засобу накопичення; світових грошей) та за якими законом визнано статус законного платіжного засобу. Гроші є самостійним майновим благом у системі об'єктів цивільних прав, яке у конкретному правовідношенні об'єктивується в одній із трьох форм (готівкові гроші у формі банкнот і монет; безготівкові гроші у формі записів на рахунках у банках або інших фінансових установах; електронні гроші у формі записів на електронному пристрої). Готівкові гроші (банкноти і монети) визнаються речами, безготівкові та електронні гроші – майновими правами особливого роду, що не входять до множинності речових або зобов'язальних прав – права на платіжну силу. Зміст права на платіжну силу становлять правомочності збереження платіжної сили та користування платіжною силою. Незважаючи на те, що право власності є речовим правом, вимоги обороту та прийоми юридичної фікції дають змогу говорити про право власності на гроші незалежно від форми їхньої фіксації. Звертають на себе увагу значні обмеження, що стосуються речово-правових засобів захисту права власності на гроші.

Ключові слова: право власності на гроші; безготівкові гроші; електронні гроші; готівкові гроші; законний платіжний засіб; право на платіжну силу.

У світлі рекодифікації цивільного законодавства загострюється увага до засадничих інститутів цивільного права, одним із яких є право власності. Як центральний інститут речового права, право власності регулює переважну більшість майнових відносин у їх статиці. Грошово-вартісний характер майнових відносин загалом і відносин власності зокрема опосередковує актуальність питання про право власності на гроші. Проте тісний зв'язок цих феноменів не свідчить про відсутність наукової дискусії з приводу їх співвідношення.

Насамперед потребує вирішення проблема про визнання грошей об'єктом права власності, що дасть змогу застосувати до них положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) про підстави набуття та припинення права власності, виправдає укладення щодо них договорів, які опосередковують перехід права власності, свідчитиме про можливість речово-правового захисту прав на гроші.

Актуальність статті обумовлена практичною значущістю питань, пов'язаних зі здійсненням і захистом права власності на гроші, а також недостатнім рівнем наукової їх розробленості в правовій науці. Водночас за вказаною темою є певні напрацювання, які розкрито у працях таких науковців, як В. Яроцький, Р. Майданик, І. Спасибо-Фатєєва, С. Шимон, О. Печений, М. Башкатов, О. Трубін, О. Махаєва, І. Кравчук, М. Березіна, М. Коростельов та ін.

Метою дослідження є з'ясування місця грошей у системі об'єктів права власності, визначення особливостей здійснення та захисту права власності на гроші. Поставлену мету може бути досягнуто за допомогою дослідження положень чинного законодавства, що визначає правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав, а також окремих положень ЦК України, що присвячені регулюванню відносин власності.

Об'єктами права власності класично визнаються речі. Водночас ч. 1 ст. 316 ЦК України вказує і на майно як на можливий об'єкт права власності¹. З одного боку, це суперечить теорії речового права, адже легальне визначення майна охоплює не тільки речі, а й майнові права, а також юридичні обов'язки або комбінації цих об'єктів (ч. 1 ст. 190 ЦК України). З другого боку, надає можливість визнати право власності на такі специфічні об'єкти цивільних прав, як єдиний майновий комплекс, частка у статутному капіталі товариства, тварини. З цього приводу Р. Майданик пропонує обмежувальне тлумачення терміна “майно”, розуміючи під ним річ або сукупність речей і майнове право, яке виконує функції речі у випадках, прямо передбачених законом².

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

² Див.: Р. Майданик, *Речове право: підручник* (Алерта 2019) 596.

Правовий режим грошей визначається ЦК України та спеціальним законодавством. Гроші визнаються об'єктом цивільних прав відповідно до ст. 177 ЦК України. У частині 1 ст. 192 цього Кодексу немає дефініції грошей або грошових коштів, проте сформульовано положення, згідно з яким гривня як грошова одиниця України визнається законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання на всій території України за номінальною вартістю. Зазначена норма відповідає ст. 99 Конституції України³, яка закріплює найменування грошової одиниці, а також ч. 1 ст. 32 Закону України “Про Національний банк України”⁴, яка встановлює склад гривні зі 100 копійок.

Розуміння грошей як об'єкта права власності безпосередньо пов'язане з їхньою формою. До набрання чинності Законом України “Про валюту і валютні операції” форма грошей визначалася тільки Законом України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”⁵, згідно з яким кошти в Україні існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках). На противагу двом наведеним формам грошей, п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про валюту і валютні операції” передбачає три їх форми:

- 1) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;
- 2) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні; 3) електронні гроші, номіновані у гривні⁶.

Кожна із наведених форм грошей має свою специфіку, у зв'язку з чим вбачається некоректним формулювання змісту ст. 177 ЦК України, де гроші названі різновидом речей, що впливає на визначення їх місця у системі об'єктів цивільних прав і можливість їх визнання об'єктами права власності. Буквальне тлумачення тексту зазначеної статті призводить до висновку про те, що гроші у будь-якій формі – це речі, з чим важко погодитися.

Гроші в готівковій формі (грошові знаки) – банкноти і монети, що мають вказану на них номінальну вартість. Вони за своєю правовою природою є речами, адже за своїми ознаками відповідають визначенню

³ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

⁴ Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

⁵ Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

⁶ Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

речей, закріпленому у ст. 179 ЦК України. З погляду класифікації речей грошові знаки традиційно визнають речами: а) рухомими; б) визначеними родовими ознаками; в) подільними; г) споживними.

Гроші у безготівковій формі – записи на рахунках у банках та інших фінансових установах. За пануючою точкою зору гроші на рахунку не можуть бути визнані речами, а є нічим іншим, як правом вимоги клієнта до банку, яке має зобов'язальний характер. Головний аргумент пов'язується з тим, що у клієнта не може бути права власності на передані банку грошові знаки, адже відсутня матеріальна річ, з якої це право може впливати. Відповідно, при такому підході в дихотомічній парі “абсолютні правовідносини/відносні правовідносини” залишається місце тільки для відносних. Отже, під час передачі готівки банку речове право трансформується у зобов'язальне через укладення відповідних цивільно-правових договорів.

У літературі висловлюються також інші погляди на природу грошей у безготівковій формі⁷. Зокрема, М. Коростельов, відносячи безготівкові гроші до майнових прав, акцентує увагу на існуванні окремого суб'єктивного майнового права на платіжну силу, яке схоже на право “із цінного папера”⁸.

Право на платіжну силу є правом *sui generis* у сенсі того, що не може бути однозначно визнано речовим або зобов'язальним. Воно базується на праві власності, але існує незалежно від нього. При зміні грошових знаків на певну суму право на платіжну силу не змінюється. Те саме стосується і форми, в якій виступають гроші, проте у випадку з готівковими грошима це право буде слідувати за річчю. Право на платіжну силу пов'язано з відповідною сумою грошових одиниць і не може існувати окремо від форм грошей.

Зміст права на платіжну силу становлять такі правомочності:

- 1) збереження платіжної сили як забезпеченої законом можливості володіння одиницями грошової вартості, вираженими в національній або іноземній валюті;
- 2) користування платіжною силою як забезпеченої законом можливості вилучення корисних властивостей з одиниць грошової вартості, виражених у національній або іноземній валюті.

Таким чином, у разі внесення готівкових грошей на рахунок банку чи іншої фінансової установи право власності на грошові знаки трансформується у майнове право – право на платіжну силу в сумі грошових одиниць, яка відображається у записах на рахунках. Це право не належить банку чи іншій фінансовій установі, володільцем є особа, на рахунку

⁷ Див.: И Спасибо-Фатеева (ред), Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав (Право 2015) 279–99.

⁸ Див.: М Коростелев, ‘Правовой режим электронных денег в гражданском законодательстве’ (дис канд юрид наук, 2015) 51.

якої зафіксовані грошові одиниці. При здійсненні платежу безготівковими грошима відбувається розпорядження (використання) платіжною силою в певній сумі, у результаті чого право переходить від платника до одержувача та фіксується у вигляді відповідного запису на рахунку⁹.

Електронні гроші. У законодавстві України поняття електронних грошей закріплено в ч. 15.1 ст. 15 Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”¹⁰. Електронними грошима визнають одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, відмінними від особи, яка їх випускає, і є грошовим зобов’язанням останньої, яке виконується в готівковій або безготівковій формі. Таке визначення відповідає ч. 2 ст. 2 Директиви 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни в директиви 2005/60/ЄС, 2006/48/ЄС, і скасовує Директиву 2000/46/ЄС¹¹. Відповідно до зазначеної норми “електронні гроші” означають грошову вартість, як представлено у вимозі до емітента, зберігаються на електронному пристрої, зокрема й магнітному, випускаються для отримання коштів з метою здійснення платіжних операцій, як визначено в пп. 5 ст. 4 Директиви 2007/64/ЄС, і приймаються фізичною або юридичною особою, відмінною від установи – емітента електронних грошей.

Визначення електронних грошей у чинному законодавстві України та законодавстві Європейського Союзу свідчить на користь того, що вони не є речами. З цивільно-правової точки зору вони названі зобов’язанням емітента щодо погашення електронних грошей на вимогу їх пред’явника. Таке зобов’язання впливає з договору, що опосередковує випуск електронних грошей.

Як бачимо, існує деякий парадокс. Відповідно до легального визначення електронні гроші є засобом платежу і водночас грошовим зобов’язанням, яке виконується через погашення готівковими або безготівковими грошима. Обґрунтувати такий підхід законодавця можна через аналогію з іншими платіжними засобами крізь призму їх історичного генезису: банкнота раніше розглядалась як зобов’язання, що підлягало оплаті металевією монетою, а безготівкові гроші – зобов’язання, що погашалося готівковими грошима. Однак вбачається більш коректним твердження про те, що електронні гроші не є зобов’язаннями самі собою, а лише посвідчують виникнення зобов’язання між емітентом і користувачем. Під

⁹ Див.: Спасибо-Фатеева (н 7) 296.

¹⁰ Про платіжні системи та переказ коштів в Україні (н 5).

¹¹ Директива 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС від 16 вересня 2009 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text> (дата звернення: 05.04.2021).

час придбання електронних грошей за готівку, так само як і при прийнятті банком готівки з її подальшим внесенням у безготівковій формі на рахунки, право власності трансформується у майнове право – право на платіжну силу в сумі грошових одиниць, яка відображається у записах на електронному пристрої. Це право не належить емітентові, а правоволодільцем є користувач, на пристрої якого відображаються грошові одиниці. При здійсненні платежу електронними грошима відбувається користування платіжною силою в певній сумі, у результаті чого право переходить від платника до одержувача.

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що гроші як об'єкт цивільних прав у конкретних правовідносинах виступають в одній зі своїх форм (готівковій, безготівковій, електронній). Готівкові гроші (грошові знаки) у формі банкнот і монет визнаються речами. Безготівкові та електронні гроші є майновими правами. Отже, у строго юридичному сенсі саме готівкові гроші можуть належати на праві власності окремим суб'єктам цивільного права.

Визнання права власності на безготівкові та електронні гроші можливе за умови залучення майнових прав до кола об'єктів права власності. У цьому контексті звертає на себе увагу зміст ч. 2 ст. 190 ЦК України, згідно з яким майнові права названі неспоживною річчю та визнаються речовими правами. Так, за допомогою прийому юридичної фікції законодавець вирішив проблему, яка виникла у зв'язку з віднесенням майнових прав до предмета договорів, що опосередковують перехід права власності (ч. 2 ст. 656, ч. 2 ст. 718 ЦК України).

У дослідженнях, присвячених майновим правам, норму ч. 2 ст. 190 ЦК України неодноразово критикували. Теза про те, що майнове право визнається речовим, не узгоджується із положеннями чинного законодавства. А саме, з ч. 2 ст. 3 Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні", відповідно до якої

майновими правами визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги¹².

У теорії категорією майнових прав охоплюються речові права, зобов'язальні права, майнові права інтелектуальної власності та корпоративні права¹³. Отже, майновими правами визнаються як зобов'язальні,

¹² Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-3 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

¹³ Див.: С Шимон, *Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин* (Юрінком інтер 2014) 186.

так і речові права, за виключенням права власності. Таким чином, можна зробити висновок, що майнові права щодо зобов'язальних і речових виступають як родові поняття до видового. Беручи до уваги закони формальної логіки, рід не може бути тотожним окремому виду і навпаки¹⁴.

Щодо можливості визнання майнових прав об'єктами права власності існують різні погляди. На неможливості цього наголошує І. Спасибо-Фатєєва, вказуючи, що об'єктом права власності можуть бути тільки матеріальні речі, адже правомочності власника, а конкретно володіння, може здійснюватися тільки відносно предметів, обмежених у просторі¹⁵. На думку інших учених, такий підхід не повною мірою відповідає сучасним реаліям. Зокрема, Р. Майданик припускає фактичну можливість існування речового права на майнове право за умови індивідуалізації останнього та можливості відділення від іншого майна суб'єкта такого права, що надасть можливість його носію владувати над таким майном, а не над діями зобов'язаної особи¹⁶.

Обидві точки зору обґрунтовані, але абсолютна неможливість визнання майнових прав об'єктами права власності не узгоджується з приписами ч. 2 ст. 190 ЦК України, які не можна ігнорувати, допоки вони чинні.

Враховуючи викладене, можна говорити про право власності на гроші в готівковій формі та про право власності на безготівкові та електронні гроші, які є майновими правами, проте для потреб обороту можуть визнаватися речами за правилами юридичної фікції. У такому вигляді гроші, буття яких у праві безпосередньо пов'язане з їх формою, можна вважати складовим елементом майна в сенсі ч. 1 ст. 190 ЦК України та майном в сенсі ч. 1 ст. 316 ЦК України.

Такий підхід відповідає останнім змінам до чинного законодавства, що регламентує підстави припинення права власності. Так, Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів" внесено зміни до ч. 1 ст. 346 ЦК України, а саме: доповнено п. 12, який встановлює додаткову, примусову підставу припинення права власності через визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави. Активами за названим вище законом, зокрема, є грошові кошти (готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах)¹⁷.

¹⁴ А Ісаєв, *Договір дарування за Цивільним кодексом України* (Дьяконенко 2010) 93–4.

¹⁵ Див.: *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців)*, т 5: *Право власності та інші речові права* (Спасибо-Фатєєва І ред, ФОП Колісник А. А. 2010) 50.

¹⁶ Див.: Майданик (н 2) 600.

¹⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття

Водночас слід зазначити, що гроші не тотожні речам і майновим правам. Необхідно погодитися з думкою вчених, які називають гроші особливим майновим благом у структурі об'єктів цивільних прав. Особливі характеристики грошей пов'язані з їх біполярною природою, яка проявляється в економічному змісті та юридичному оформленні.

Гроші як економіко-правовий феномен виконують економічні функції та мають якості, що непридатні іншим об'єктам цивільних прав. Найбільш релевантними економічними функціями грошей визнаються: 1) міра вартості (або функція загального еквівалента); 2) засіб обігу; 3) засіб платежу; 4) засіб накопичення (або функція тезаврації); 5) світові гроші¹⁸. Основною юридичною якістю грошей є те, що вони визнані законним платіжним засобом.

Незважаючи на широке використання поняття “законний платіжний засіб”, легального його визначення у вітчизняному законодавстві не наведено. Л. Лунц пропонував під законним платіжним засобом розуміти предмети, які слугують універсальним сурогатом виконання майнових зобов'язань, ототожнюючи їх із грошовими знаками, які існують у формі банкнот і монет¹⁹. За М. Безруком, гроші, будучи законним платіжним засобом, здатні погасити будь-який борг. На переконання науковця, гроші за своєю матеріальною природою належать до речей, але правове регулювання відносин із приводу грошей саме через особливу роль останніх в економічному обороті має суттєві особливості²⁰. Під законним платіжним засобом Ф. Хайек розумів гроші, емітовані державою, від яких кредитор не може відмовитися при оплаті боргу. Вчений звертає увагу на те, що предмети, яким законом надано статус законного платіжного засобу, не завжди виступають грошима в економічному розумінні²¹. Отже, якість законного платіжного засобу наділяє певне майнове благо, що виконує відомі економічні функції здатністю погашати будь-які зобов'язання. Гроші і є таким специфічним майновим благом набуття, припинення, здійснення і захисту права власності, яке має свої особливості.

З точки зору оборотоздатності гроші є об'єктом цивільних прав, що перебуває у вільному обороті, а як об'єкт права власності визнаються речами рухомими, родовими, подільними та споживними.

З наведеного випливає, що право власності на гроші набувається на загальних підставах. Проте, на відміну від інших рукотворних речей, створення грошей, а саме виготовлення готівки, є виключною прерогативою держави. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України “Про На-

таких активів: Закон України від 31 жовтня 2019 р. № 263-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>> (дата звернення: 05.04.2021).

¹⁸ Див.: Спасибо-Фатеева (н 7) 285–6.

¹⁹ Див.: Л. Лунц, *Деньги и денежные обязательства в гражданском праве* (Статут 2004) 28.

²⁰ Див.: *Советское та гражданское право: учебник для юридических институтов и факультетов, т 1* (Рябенцев В ред, Юрид лит 1975) 188.

²¹ Див.: Ф Хайек, *Частные деньги* (Ин-т Нац Модели Экономии 1996) 66.

ціональний банк України” Національний банк України (далі – НБУ) монополює здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг²². Щодо безготівкових та електронних грошей, то їх створення не обмежено діяльністю Центробанку.

Розглядаючи гроші як об’єкт цивільних прав, К. Трофімов зауважує на тому, що з економічної точки зору різниці між готівковими та безготівковими грошима немає, а співвідношення між ними ілюструє статистичними даними Банку Англії, згідно з якими у 1997 р. сукупна грошова маса Великої Британії становила 680 млрд фунтів стерлінгів, із яких гроші, емітовані казначейством від імені уряду у вигляді банкнот і монет, становили лише 25 млрд фунтів стерлінгів (3 % від усієї грошової маси). При цьому, зауважує автор, у ХХ ст. банки Великої Британії, Франції та США створювали від 90 до 97 % грошової маси²³.

На можливість випуску безготівкових грошей комерційними банками звертали увагу й розробники Концепції вдосконалення загальних положень Цивільного кодексу Російської Федерації²⁴. Електронні гроші в Україні може випускати будь-який банк, що узгодив із НБУ правила використання електронних грошей у порядку, встановленому нормативно-правовим актом НБУ (абзац 2 п. 15.1 ст. 15 Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”²⁵).

Момент виникнення права власності на новостворені гроші може бути пов’язаний із їх фізичним виготовленням (для готівкових грошей) або створенням відповідного запису на рахунок/електронному пристрої (для безготівкових та електронних грошей).

Безготівкові та електронні гроші з огляду на свої властивості не можуть набуватися у власність як знахідка (ст. 338 ЦК України) або скарб (ст. 343 ЦК України).

Похідні підстави набуття права власності застосовні як до готівкових, так і до безготівкових та електронних грошей. Гроші можуть бути предметом договорів, що опосередковують перехід права власності (дарування, іррегулярне зберігання, позика), а також набуватися у власність, коли передаються як ціна за відплатними договорами (купівля-продаж, підряд, найм тощо).

Х. У. де Сото, розглядаючи співвідношення договорів іррегулярного зберігання та позики, визначає міру передання прав власності за цими договорами. В іррегулярному зберіганні перехід права власності відбувається у зв’язку з неможливістю повернення покладавцеві тих са-

²² Про Національний банк України (н 4).

²³ Див.: К Трофімов, ‘Деньги как объект гражданских прав и предмет банковских сделок’ [2004] 1 (252) Правоведение 39.

²⁴ Концепция совершенствования общих положений Гражданского кодекса Российской Федерации <<http://privlaw.ru/sovet-po-kodifikacii/conceptions/koncersiya7>> (дата звернення: 05.04.2021).

²⁵ Про платіжні системи та переказ коштів в Україні (н 5).

мих речей, що були передані на зберігання і зберігач стає власником, але лише в тому сенсі, що він вільний у розміщенні поклажі доти, доки має в доступі необхідну для виконання договору кількість речей того ж роду та якості (*tantundem*). На відміну від договору іррегулярного зберігання в позиці, на весь час дії договору до позичальника переходить повний доступ до предмета позики²⁶.

З цього приводу ЦК України передбачає дві норми. Перша закріплює правило про можливість змішування речей одного роду та однієї якості, які передані на зберігання, але тільки за умови надання на це згоди поклажодавця (ст. 941). Друга розповсюджує на договір зберігання речей, визначених родовими ознаками, на товарному складі, з правом розпорядження ними, положень про договір позики (ст. 958).

З наведеного можна зробити такі висновки. Готівкові гроші можуть бути предметом договору іррегулярного зберігання. Водночас, незважаючи на те, що змішування зберігачем речей, визначених родовими ознаками, може бути тільки з дозволу поклажодавця, контролювати процес зберігання, з одного боку, не просто, а з другого – недоцільно. Повернення поклажодавцеві грошей у сумі, що визначена договором зберігання незалежно від номіналу грошових знаків, потрібно вважати належним виконанням.

Зберігання безготівкових та електронних грошей може бути, наприклад, у ситуації, коли продавець товару, який не має банківського рахунку, укладає договір зберігання з третьою особою, яка є професійним зберігачем, з огляду на що зберігач зобов'язується зберігати отримані для поклажодавця безготівкові або електронні гроші, що будуть сплачені за товар. Подібна ситуація є малоймовірною, але гіпотетично можливою.

Припинення права власності на гроші відбувається на загальних підставах, передбачених у ст. 346 ЦК України. Право власності на гроші (готівкові, безготівкові, електронні) може бути припинено як за волею власника (відчуження майна, відмова від права власності), так і проти його волі (звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника, конфіскація тощо). Виходячи з формулювання норм ЦК України про реквізицію, остання не може призводити до припинення права власності на гроші. Про це свідчить загальне правило щодо повної попередньої оплати реквізованого майна (ч. 1 ст. 353 ЦК України).

Здійснення права власності на гроші також має певну специфіку. Власник здійснює своє речове право через реалізацію правомочностей, що становлять зміст права власності. Тріаду правомочностей власника становлять: а) володіння; б) користування; в) розпорядження (ч. 1 ст. 317 ЦК України). Проте щодо грошей можна констатувати особливості змі-

²⁶ Див.: Хесус Уэрта де Сото, *Деньги, банковский кредит и экономические циклы* (пер с англ, Куряев А ред, Социум 2008) 18.

сту права власності на них як законного платіжного засобу. Головне цільове призначення грошей – це бути засобом платежу. Використання грошей у більшості випадків буде пов'язане з їх передачею як ціни за товари, роботи, послуги. Таке використання призводить до припинення права власності в особи, що сплачує гроші, і виникнення такого права в особи, на користь якої гроші були сплачені. Відбувається відчуження грошей, що зазвичай є проявом правомочності розпорядження майном. Інакше кажучи, використання грошей у більшості випадків одночасно є і розпорядженням ними.

Необхідно зауважити, що здійснення права власності на безготівкові та електронні гроші матиме додаткову специфіку. Попри те, що право власності на гроші у певній сумі зберігається незалежно від зміни їх форми, розречевлювання об'єкта не може не вплинути на здійснення права власності на нього.

Як зазначалося вище, безготівкові та електронні гроші є майновими правами особливого роду – правами на платіжну силу, до змісту права на яку можуть бути включені правомочності: а) зберігання платіжної сили; б) користування платіжною силою. Отже, здійснення права власності на безготівкові та електронні гроші буде пов'язано з реалізацією наведених вище правомочностей.

Виявити випадки, коли наявне вилучення корисних властивостей із грошей без переходу права власності на них від однієї особи до іншої, не просто. Подібні до використання грошей відносини виникають з договору позики зі сплатою процентів, кредитного договору, договору банківського вкладу, договору банківського рахунку зі сплатою процентів. Але позикові відносини передбачають перехід права власності на гроші від однієї особи до іншої. Що стосується договорів банківського вкладу та банківського рахунку, з огляду на фактичні обставини та вказівки закону, які проявляються у неможливості повернення тих самих грошей, які були внесені як вклад (ч. 1 ст. 1058 ЦК України) та можливості банку використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися такими коштами (ч. 2 ст. 1066 ЦК України) виникає питання про припинення права власності на внесені гроші і за цими договорами. За відсутності такої підстави припинення права власності, як розречевлювання, говорити про договори банківського вкладу та банківського рахунку як про такі, що опосередковують перехід права власності, не можна.

Прибічники позиції про збереження права власності на безготівкові гроші вказують на те, що при внесенні готівкових грошей у касу банку не відбувається припинення права власності на них, має місце лише зміна форми грошей із готівкової на безготівкову²⁷. Тобто укладення до-

²⁷ Див.: Л Ханкевич, *Банковское право Республики Беларусь: практическое пособие* (2000) 32.

говору банківського вкладу можна розглядати як приклад користування платіжною силою без припинення права власності на гроші. При укладенні договору банківського рахунку використання грошей буде там, де на залишок грошових коштів на рахунку, якими користується банк, будуть нараховуватися проценти.

Володіння Р. Майданик характеризує як юридичну можливість фізичного або опосередкованого контролю володільця над річчю через фактичне утримання майна у сфері господарювання цієї особи²⁸. Здійснення правомочності володіння буде залежати від форми грошей.

Володіння готівковими грошима є юридичною можливістю фактичного і фізичного панування власника над грошовими знаками. В. Белов наголошує на тому, що тільки фактичне володіння масою родових речей, безумовно, індивідуалізує її та перетворює на об'єкт абсолютного права²⁹. Володіння безготівковими й електронними грошима може бути тільки опосередкованим і зводиться до збереження платіжної сили. У літературі висловлюється думка про тотожність у правовому сенсі запису на рахунку для бездокументарних цінних паперів і володіння для матеріальних предметів³⁰. Висновок є справедливим і для записів на рахунках та електронних пристроях, де обліковуються безготівкові й електронні гроші, але запис скоріше засвідчує факт панування суб'єкта над майном, аніж є самим пануванням.

Визнання права власності на гроші незалежно від форми їх існування (з першого погляду) уможлиблює використання всіх речово-правових та зобов'язально-правових способів захисту порушеного, оспорюваного або невизнаного права на них. При наближеному розгляді питання захисту права власності на гроші можна побачити, що специфіка грошей як об'єкта права власності виключає можливість використання окремих речових позовів.

Серед найпоширеніших речово-правових способів захисту можна виокремити: а) ввідикаційний позов (ст. 387 ЦК України); б) негаторний позов (ст. 391 ЦК України); в) позов про визнання права власності (ст. 392 ЦК України); г) позов про виключення майна з опису та зняття з нього арешту; г) позов про визнання незаконним акта, що порушує право власності та повернення стягнутого за ним; д) позов про визнання закону, що порушує право власності неконституційним і повернення стягнутого за ним³¹; е) позов про визнання об'єктом права власності недобудованого будівництва; є) позов про визнання права власності на приміщення

²⁸ Див.: Майданик (н 2) 361.

²⁹ Див.: В Белов, 'Смещение вещей' (2007) 35 ЭЖ-Юрист 13.

³⁰ Див.: Д Степанов, *Защита прав владельца ценных бумаг, учитываемых записью на счете* (Статут 2004) 27.

³¹ *Цивільне право України: Загальна частина: підручник* (Бошицький Ю, Шишка Р ред, Ліра-К 2016) 603.

(частину) приміщення³²; ж) позови про захист прав співвласників (поділ (виділ) частки зі спільного майна, припинення права на частку у спільному за вимогою інших співвласників тощо)³³; з) та ін.

Деякі з перелічених позовів спрямовані на захист права власності щодо нерухомих речей, а тому не можуть бути застосовані для захисту права власності на гроші. Щодо окремих способів встановлена легальна заборона використання для захисту права власності на гроші. Віндикаційний позов не може бути пред'явлено для витребування грошей від добросовісного набувача з огляду на ст. 389 ЦК України та властивості родових речей, що притаманна грошам загалом.

Право власності на гроші може бути захищено в формі самозахисту та в юрисдикційній формі. Застосування негаторного позову видається малоймовірним, адже за наявності правомочності володіння готівковими грошима, правомочність їх використання важко не припускати. Щодо обмеження правомочності користування платіжною силою безготівкових та електронних грошей, можна стверджувати, що в такому разі захист прав власника буде відбуватися за допомогою зобов'язально-правових способів (якщо правопорушником є банк як сторона відповідного договору) або інших речово-правових (наприклад, позовом про виключення майна з опису та зняття з нього арешту).

Розглядаючи можливість захисту права власності на гроші за допомогою позову про визнання, В. Яроцький обґрунтовано стверджує про певні межі застосування такого способу захисту. Вчений вбачає можливість визнання права власності на гроші тільки в тому випадку, коли гроші функціонально інтегровані до складу іншого об'єкта (спадщини, спільного сумісного майна тощо)³⁴.

Зобов'язально-правові способи захисту права власності втілюються у позовах про: а) відшкодування шкоди, завданої майну власника; б) визнання недійсним договору, що спрямований на передання права власності та відновлення становища, що існувало до його укладення; в) повернення безпідставно одержаного або збереженого майна (кондикційний позов); г) та ін.

Попри неможливість витребування грошей за правилами віндикації, вимога про повернення грошей може бути предметом кондикційного позову. Згідно з ч. 2 ст. 1214 ЦК України у разі безпідставного одержання чи збереження грошей нараховуються проценти за користування ними. Тобто гроші незалежно від форми можуть бути витребувані як безпідставно одержане чи збережене майно разом із нарахованими процентами. На можливості витребування грошей за кондикційним позовом

³² Див.: Майданик (н 2) 883–913.

³³ *Цивільне право: підручник, т 1* (Борисова В, Спасибо-Фатеева І, Яроцький В ред, 2-ге вид, переробл та допов, Право 2014) 473.

³⁴ Див.: Спасибо-Фатеева (н 7) 388.

наголошує Верховний Суд, про що свідчить його остання практика. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду роз'яснив:

Ознаки, характерні для кондикції, свідчать про те, що пред'явлення кондикційної вимоги можна визнати належним самостійним способом захисту порушеного права власності, якщо: річ є такою, що визначена родовими ознаками, в тому числі грошовими коштами; потерпілий вимагає повернення йому речі, визначеної родовими ознаками (грошових коштів) від тієї особи (набувача), з якою він не пов'язаний договірними правовідносинами щодо речі³⁵.

З наведеного можна побачити, що економіко-правова природа грошей як об'єкта цивільних прав, їх функціональне призначення і властивості як об'єкта права власності визначають характерний саме для них режим захисту.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків. Під грошима потрібно розуміти майнове благо, яке виконує економічні функції (міри вартості; засобу обігу; засобу платежу; засобу накопичення; світових грошей) та за якими законом визнано статус законного платіжного засобу. Гроші є самостійним майновим благом у системі об'єктів цивільних прав, яке у конкретному правовідношенні об'єктивується в одній із трьох форм (готівкові гроші у формі банкнот і монет; безготівкові гроші у формі записів на рахунках у банках або інших фінансових установах; електронні гроші у формі записів на електронному пристрої). Готівкові гроші (банкноти і монети) визнаються речами, безготівкові й електронні гроші – майновими правами особливого роду, що не входять до множинності речових або зобов'язальних прав – права на платіжну силу. Зміст права на платіжну силу становлять правомочності збереження платіжної сили та користування платіжною силою. Незважаючи на те, що право власності є речовим правом, вимоги обороту та прийоми юридичної фікції дають змогу говорити про право власності на гроші незалежно від форми їх фіксації. Наведені особливості відображаються у специфіці набуття, припинення, здійснення та захисту права власності на гроші.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Hankevich L, *Bankovskoe pravo Respubliki Belarus': Prakticheskoe posobie* (2000) (in Russian).

³⁵ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27 листопада 2019 р. у справі № 487/1666/16 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86173607>> (дата звернення: 05.04.2021).

2. Isaiev A, *Dohovir daruvannia za Tsyvilnym kodeksom Ukrainy* (Diakonenko 2010) (in Ukrainian).
3. Lunc L, *Den'gi i denezhnye objazatel'stva v grazhdanskom prave* (Statut 2004) (in Russian).
4. Maidanyk R, *Rechove pravo: pidruchnyk* (Alerta 2019) (in Ukrainian).
5. Shymon S, *Teoriia mainovykh prav yak ob'ektiv tsyvilnykh pravovidnosyn* (Iurinkom inter 2014) (in Ukrainian).
6. Stepanov D, *Zashhita prav vladel'ca cennykh bumag, uchityvaemykh zapis'ju na schjote* (Statut 2004) (in Russian).

Edited and translated books

7. Hajek F, *Chastnye den'gi* (In-t Nac Modeli Jekonomiki 1996) (in Russian).
8. Hesus Ujerta de Soto, *Den'gi, bankovskij kredit i jekonomicheskie cikly* (per s angl, Kurjaev A red, Socium 2008) (in Russian).
9. *Sovetskoe ta grazhdanskoe pravo: ucheb. dlja jurid. in-tov i fak, t 1* (Rjasencev V red, Jurid lit 1975) (in Russian).
10. Spasibo-Fateeva I (red), *Har'kovskaja civilisticheskaja shkola: ob'ekty grazhdanskih prav* (Pravo 2015) (in Russian).
11. *Tsyvilne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk* (Boshytskyi Iu, Shyshka R red, Lira-K 2016) (in Ukrainian).
12. *Tsyvilne pravo: pidruchnyk, t 1* (Borysova V, Spasybo-Fatieieva I, Yarotskyi V red, 2-he vyd, pererobl ta dopov, Pravo 2014) (in Ukrainian).
13. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar (poiasnennia, tлумachennia, rekomendatsii z vykorystanniampozytsii vshchych sudovykh instantsii, Ministerstva yustytzii, naukovtsiv, fakhivtsiv), t 5: Pravo vlasnosti ta inshi rechovi prava* (Spasybo-Fatieieva I red, FOP Kolisnyk A A 2010) (in Ukrainian).

Journal articles

14. Belov V, 'Smeshenie veshhej' (2007) 35 JeZh-Jurist 13 (in Russian).
15. Trofimov K, 'Den'gi kak ob'ekt grazhdanskih prav i predmet bankovskih sdelok' [2004] 1 (252) Pravovedenie 39 (in Russian).

Thesis

16. Korostel'ov M, 'Pravovoj režim jelektronnykh deneg v grazhdanskom zakonodatel'stve' (dis kand jurid nauk, 2015) (in Russian).

Arsen Isaiev

PROPERTY RIGHTS IN MONEY

ABSTRACT. The article is devoted to the analysis of certain issues of the property rights in money. The monetary value of ownership and property relations, in particular, emphasizes the relevance of the issue of ownership on money. However, the close connection of the considered phenomena does not indicate the absence of scientific discussion about their correlation.

The purpose of the article is to find out the place of money in the system of objects of property rights, to determine the peculiarities of the exercising and protection of property rights on money. This goal can be achieved by examining of current legislation that defines

Арсен Ісаєв

the legal regime of money as objects of civil rights, as well as certain rules of the Civil Code of Ukraine on the regulation of property relations.

The main results of the research are determined by disclosure of the economic and legal nature of money and by detection of features that are reflected in the specifics of the acquisition, termination, exercise and protection of the property rights in money.

In the course of the study, the following conclusions were made. Money should be understood as a proprietary good that performs economic functions (measures of value; means of circulation; means of payment; means of accumulation; world money) and for which the law recognizes the status of legal tender. Money is an independent proprietary good in the system of objects of civil rights, which in a particular legal relationship is objectified in one of three forms (cash in the form of banknotes and coins; non-cash money in the form of the records on bank accounts or other financial institutions accounts; electronic money in the form of records on an electronic device).

Cash (banknotes and coins) are recognized as a things, cashless and electronic money are recognized as a proprietary rights of a special kind that are not included in the plurality of property or obligation rights – the right to purchasing power. The content of the right to purchasing power is the competency of preservation of purchasing power and competency to use the purchasing power. Despite the fact that the right of ownership is a right on things, the requirements of modern property circulation and methods of legal fiction allow us to talk about the property rights in money, without matter of the form of their fixation. Significant restrictions on property protection on money ownership are noteworthy.

KEYWORDS: property rights in money; non-cash money; electronic money; cash; legal tender; the right to purchasing power.